

Kenz-i Şümûs Divanında Toplumsal Değerlerin Yozlaşması: Bir Manzume Üzerine İnceleme

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Fehmi SOĞUKOĞLU

Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Associate Professor, Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of
Kalam,
Gaziantep, Türkiye
✉ fehmisogukoglu@gantep.edu.tr orcid.org/0000-0001-8994-630X

Yazar
Author

Soğukoğlu, Fehmi. "Kenz-i Şümûs Divanında Toplumsal Değerlerin Yozlaşması: Bir Manzume Üzerine İnceleme". *Tevilat* 5/2 (Aralık 2024), 471-486.
 doi.org/10.53352/tevilat.1557612

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 17.11.2024
Accepted / Kabul Tarihi: 28.12.2024

e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Kenz-i Şümûs Divanında Toplumsal Değerlerin Yozlaşması: Bir Manzume Üzerine İnceleme

1900-1952 yılları arasında yaşamış bir mutasavvıf olan İbrahim Halil Efendi yedi yüzden fazla manzumenin yer aldığı büyük bir divan miras bırakmıştır. Kenz-i Şümûs adını verdiği divanının ana konusunun aşk olduğu dile getirilse de birçok manzumesinde sosyal problemlere temas etmiştir. Makalede daha çok sosyal problemlerin dile getirildiği bir manzume toplumsal ve bireysel yönden ele alınmıştır. Eleştirel bir üslupla dünyadaki olumsuz değişimlere atıfta bulunan İbrahim Halil Efendi ilgili manzumede vefa, hafa, istikamet, cefa, safa, şifa, sadakat ve kadâ kavramlarına sırasıyla yer vermiştir. Beyitlerin Sultan Abdulhamid Hân'ın tahttan indirilişinden sonra yeni dünya düzeninin kurulmaya başlamasıyla kaleme alındığı düşünülmektedir. Manzumede; dünyada yaşanan olumsuz yöndeki değişim, toplumun islah edici kimselere karşı mesafeli duruşu, dünya nimetlerinin rahatlığın temini olarak görülmemesi gerektiği, kutsal değerler ve kavramların içinin boşaltılması ve yöneticilerin sadakat imtihanı konularından bahsedildiği tespit edilmiştir. Çalışmada bu konular, yukarıda zikredilen kavramlarla bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak manzumenin Müslümanların yaşadığı dönemi daha iyi tanımasını noktasında uyarı mahiyetinde bir nasihat içerdiği dile getirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kelam, İbrahim Halil Efendi, İstikamet, İslah.

Özet

472

Corruption of Social Values in Kanz Shumûs Divan: Analysis of a Poem

Ibrâhîm Khalîl Afandî, a Sufi who lived between 1900 and 1952, left a great divan legacy of more than seven hundred verses. Although it can be stated that the main subject of his divan, which he called Kanz Shumûs, was love, he touched upon social problems in many of his verses. In this article, a verse in which social problems are mostly expressed is analysed from social and individual aspects. İbrahim Halil Efendi, who refers to the negative changes in the world with a critical style, has included the concepts of Wafâ', Khafâ', Istiqâmah, Jafâ', Şafâ', Shifâ', Şadâqah and Qağâ' in the related verse respectively. It is thought that the couplets were written with the establishment of the new world order after the dethronement of Sultan Abdulhamid Khan. In the manzum, it was determined that the negative changes in the world, the distant stance of the society towards the reformers, the fact that the blessings of the world should not be seen as the provision of comfort, the emptying of sacred values and concepts, and the test of loyalty of the rulers were mentioned. In this study, these issues were evaluated as a whole with the concepts mentioned above. As a result, it can be stated that the verse contains advice in the form of a warning for Muslims to better recognise the period they live in.

Abstract

Keywords: Sufism, Kalâm, İbrâhîm Khalîl Afandî, Istiqâmah, İşlâh.

Giriş

Çeşitli ilmi eserler kaleme almış, tasavvuf ehli bir zât olan İbrahim Halil Efendi¹, 1900-1952 yılları arasında yaşamış, iki dünya savaşına, Osmanlı'nın çöküşüne ve toplumun değer yargılarındaki değişimlere tanıklık etmiştir. Döneminde yaşanan hadiseler gerek toplumsal ve gerekse bireysel bazda hızlı bir dönüşmeye zemin hazırlamıştır. Kendisi de toplumsal bazı olaylara öncülük etmiş, hayatın içinde aktif roller üstlenerek 'muslih' bir kişilik olma gayretinde olmuştur.²

İbrahim Halil Efendi, daha çok ilahî aşkı konu edindiği *Kenz-i Şümûs*³ isimli divanında yer yer toplumsal problemlere de temas etmiş, bazı olaylara tasavvufî açıdan yorumlar getirmiştir.

İbrahim Halil Efendi'nin hayatı hakkında çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte *Kenz-i Şümûs* üzerine şu ana kadar sadece bir makale çalışması yapılmıştır. İlgili makalede divanın edebî yönü, muhteva özellikleri, dil ve üslubu genel hatlarıyla incelenmiştir.⁴ Bu makalede ise divanda yer alan bir manzume, dönemde yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler ışığında, bireysel ve toplumsal açıdan yorumlanmıştır.

Beş beyitten oluşan manzumede "ümit etme" ifadesi redif olarak kullanılmıştır. Manzume, aruz kusurları olmakla beraber mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün kalıbıyla yazılmıştır. Beş beytin her birisinde farklı bir söz sanatının kullanıldığı görülmektedir. Bunlar arasında özellikle tezat sanatının dikkat çekici olduğu söylenebilir. Örnek olarak Hafa ile ümit, istikamet ile şer, emraz ile şifa arasında tezat sanatı bulunmaktadır.

¹ İbrahim Halil Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Fehmi Soğukoğlu, "Soğukoğlu, İbrahim Halil", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019), Ek-2/518-519.

² Fehmi Soğukoğlu, "İbrahim Halil Efendi'nin Gaziantep/İslahiye'deki Dinî Hayata Katkısı", *Gaziantep'te Dini Hayat*, ed. Erol Erkan vd. (Gaziantep: Gazi Kültür A.Ş., 2017), 893-906.

³ İbrahim Halil Efendi, *Kenzi Şümûs*, Fakûru'l-Hak Efendi (ed.) (İstanbul: Başer Matbaacılık, 2001).

⁴ Kenan Erdoğan-Tuğba Aydoğan, "Manisa'da Medfun Mutasavvıf Bir Şair: Seyyid İbrahim Halil Efendi ve Divanı KENZ-i ŞUMUS", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2013).

Manzumede, vefa, hafa, istikamet, cefa, safa, şifa, sadakat ve kadâ kavramları yer almış, bireysel ve toplumsal olarak açıklanabilecek problemlere temas edilmiştir. Makalede, her beyit bir başlık altında incelenmektedir. Manzume şu şekildedir:

Cihân bir hâlete döndü sakın vefâ ümîd etme
Fesâd sahnında zâhir halk sakın hafâ ümîd etme

Olursan istikamette bütün halk oldu düşmanın
Ger oldun ise şerri'n-nâs sakın cefâ ümîd etme

Senindir mülk ile sahrâ bu dağlar ile bağlar hep
Zerre var ise insâfın sakın safâ ümîd etme

Gülerler yüzüne dostum sanursın benzer anları
Hekim sanursın emrâzı sakın şifâ ümîd etme

Umerâlar eğer sende sadâkat kokusun duysa
Koğarlar tizce makâmdan Halîl kadâ ümîd etme⁵

Birinci Beyit: Dünyadaki Değişim ve Vefâ

Sultan Abdulhamid Hân'ın tahttan inmeye zorlandığı 27 Nisan 1909, İslâm dünyası için büyük dönüşümlerin yaşanmaya başladığı önemli bir tarihtir.⁶ Yüzyıllardır süregelen medeniyetler çatışmasında batı medeniyeti siyasi zeminde bir adım daha atarak İslâm coğrafyasını tahakkümü altına alma yolundaki hedefine biraz daha yaklaşmıştır. Abdulhamid Hân'ın tahttan indirilişinin, sadece bir padişahın devrilip yerine bir başkasının geçmesi anlamına gelmediği, I. Dünya savaşı ve akabinde Osmanlı'nın dağılmasıyla daha net bir şekilde anlaşılmıştır.

Sykes-Picot mucibince İslâm toprakları egemen güçler tarafından dizayn edilmeye çalışılmış⁷, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler kuruluşuyla siyasî galibiyetlerine kurumsal bir hüviyet kazandırmışlardır. Günümüze kadar olan süreçte bu son

⁵ İbrahim Halil Efendi, *Kenzi Şümûs*, 464 (Manzume no: 584).

⁶ Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi* TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007), 34/11-12.

⁷ Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/204-205.

kuruluş nüfuzunu artırmış ve halihazırda, beş egemen gücün çıkarlarına muhalif karar veremeyecek bir şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı'nın son Şeyhü'l-İslâmlarından Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) bu durumu egemen güçlerin savaşıarak öldüremediklerini, barış içerisinde, açlık ve sefaletle öldürmeye çalıştıklarından bahsederek eleştirmiştir. Onun deyimiyle bu saldırgan güçler, bununla da yetinmeyip daha sinsi ve zalim bir sistem kurmuş ve adına milletler meclisi demişlerdir. Bu yolla bütün büyük ve küçük ülkeleri istedikleri gibi yönetimleri altına almışlardır. O, İslâm dünyasının halini kırklı yıllarda şu şekilde vafsetmiştir: "Dünyayı kaybettik, fırsatı kaçırdık ve artık büyük devletlerin elinde oyuncak haline geldik."⁸ Mustafa Sabri Efendi'nin bu düşüncelerinin, o dönemde yaşayan Müslüman bir münevverin iç dünyasını anlamak açısından önemli olduğu kaydedilebilir.

Müslümanlar, İslâm medeniyeti dünyaya hâkim pozisyondayken dış siyasetini sadece dünyevî çıkarlar üzerine inşa etmemiş, politikalar kutsal ve insanî değerler dikkate alınarak belirlenmiştir. Dolayısıyla İslâm medeniyeti, batı medeniyetinden farklı olarak "dış politikada belirleyici unsur salt devlet çıkarları"⁹ anlayışında olmamıştır. Osmanlı döneminde bütün milletlere dinini, kültürünü, dilini muhafaza etme imkânın tanınmasını bu değer yargısıyla bağdaştırabiliriz. İslâm hukukunun zimmîlere yönelik hükümlerinin de aynı düşünceden kaynaklandığı kaydedilebilir. Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar başta olmak üzere birçok gayr-i müslim halk İslâm medeniyetinin onlara sağlamış olduğu emniyet sayesinde güven içerisinde yüzyıllarca Müslümanlarla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Diğer taraftan farklı ırklardan oluşan Müslüman ahali tek bir bayrak altında kardeşçe yaşayabilmişlerdir.

⁸ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akli ve'l-ilm* (Beyrut: Dârü İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1981), 5.

⁹ Beydilli, bir makalesinde Osmanlı Devleti'nde de çıkar gereği sözleşmelerin askıya alındığından bahsetmektedir. Görüşünü Ebu Suud Efendi'nin bir fetvasıyla da desteklemektedir. Ancak bu yönde bir fetvanın varlığı dahi dış siyasetin bazı değerler üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", *İlmî Araştırmalar* 7 (1999), 47-48.

Müslümanların, batı medeniyeti karşısında siyasal açıdan başarısız duruma düşmesinde, İslâmî değerlerin ikinci plana itilmesinin önemli bir payının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Müslüman halk ve yöneticiler içerisinde ortaya çıkan yozlaşma, akabinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlar, sonrasında İslâm dünyasının siyasal açıdan yenik duruma düşmesi birbirini takip etmiş hadiseler olarak okunabilir. İbrahim Halil Efendi'nin manzumesindeki söylemle, Müslümanlar arasında İslâmî değerlere karşı vefasızlık ortaya çıkmış, bazı Müslüman topluluklar Osmanlı'ya vefasızlık göstererek isyanlara kalkışmış, akabinde İslâm'ın gölgesinde rahatça yaşamış gayr-i Müslim halk arasında İslâm medeniyetine karşı vefasızlık ortaya çıkmıştır. Bütün bu vefasızlık silsilesi ve dünyadaki olumsuz gidişat onun dilinde şu şekilde ifadesini bulmuştur:

“Cihân bir hâlete döndü sakın vefâ ümîd etme”

Fesat sahnında zâhir halk sakın hafâ ümîd etme

Vefa, Arapça kökenli bir kelime olup, sözlükte hıyanetin zıddı olarak açıklanmaktadır. Vefalı olmak, sözünde, ittifakında sadık olmak anlamına gelmektedir.¹⁰ Tasavvufta ezeldeki ahde sadık kalmak manasında da kullanılmaktadır.¹¹ İbrahim Halil Efendi'nin de bu son manayı ifade eden çeşitli manzumeleri bulunmaktadır.¹²

İnsanların fesat sahnında zâhir olması, kötülüklerin aleni işlenmesi anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez”¹³, “Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹⁴ buyrulması, kötülüklerin açıkça işlenir olmasının ayrı bir fesat türü olarak tasavvur edilmesini mümkün kılmaktadır.

Fesadın yayılması Kur'ân'da insanların yapıp ettikleriyle ilişkilendirilmektedir.¹⁵ Her ne kadar ayetteki anlam doğanın

¹⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dârü'l-maârif, 1981), 15/398.

¹¹ Muhammed A'lâ b. Ali Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn* (Lübnan: Mektebetü Lübnân en-nâsirûn, 1996), 2/1800.

¹² İbrahim Halil Efendi, *Kenzi Şümûs*, 21, vd.

¹³ en-Nisâ, 4/148.

¹⁴ en-Nûr 24/19.

¹⁵ er-Rûm, 30/41.

bozulmasıyla açıklanabilse de bu durumun, önce fertlerin, sonra toplumun yozlaşmasının akabinde meydana gelen bir sonuç olacağı dile getirilebilir.

Beyitler, yukarıda yapılan toplumsal yorumun yanında bireysel olarak, insanlar arasında vefasızlığın yaygınlaşmasıyla da açıklanabilir. Buna göre yapılan iyiliklere karşı nankörlük artmış ve insanların birbirine olan sadakat duyguları zayıflamıştır. Dolayısıyla yapılan bir iyilikten ve fedakârlıktan ötürü insanlardan vefa ummak boş bir beklenti olacaktır. Bunun nedeni İbrahim Halil Efendi “Fesat sahnında zâhir halk” şeklinde birçok insanın ahlakî yönden fesada uğramasıyla açıklamaktadır.

Birinci beyit, toplumsal anlamda batı medeniyetinin galebe çalması olarak; bireysel anlamda ise insanların ahlâkî açıdan yozlaşmaya başlaması şeklinde özetlenebilir.

İkinci Beyit: Muslih Olana Düşmanlık ve Cefa

Kur’ân-ı Kerîm’de iman kelimesi çoğu yerde “salih amel”le birlikte zikredilmektedir. “İman edip, sâlih ameller işleyenler” ifadesinin çok sayıda ayette tekrarlandığı görülmektedir. Salih amel kavramının bireye dönük ve topluma dönük olmak üzere iki yönünün bulunduğu söylenebilir. Bireye dönük olanını yerine getirene salih insan, hem bireye hem de topluma yönelik salih amel işleyenlere ise “muslih” adı verilmektedir. Salih amelin bireyle kısıtlı kalması toplumda şer işleyenleri doğrudan rahatsız etmese de emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker yapılmasının bazılarını rahatsız edeceği, dolayısıyla muslihlere birilerinin husumet beslemesinin beklenen bir şey olduğu kaydedilebilir. Nitekim muslih olanların başında peygamberler gelmektedir ve hemen hepsi gönderildiği kavimleri içerisinde bazıları tarafından düşmanca muamele görmüşlerdir.¹⁶

Bir ayet-i kerimede inançsızlara “yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde “biz ancak ıslah edicileriz” dedikleri aktarılmaktadır.¹⁷ Bir başka ayette ise Allah’ın ıslah ediciyi de ifsad ediciyi de bildiği vurgulanmaktadır.¹⁸ Bu iki ayet ıslah edici olan

¹⁶ Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1.

¹⁷ el-Bakara, 2/11.

¹⁸ el-Bakara, 2/220.

kimselere neden husumet beslenildiği konusunda fikir vermektedir. Nitekim inançsız bazı kimseler kendilerine sosyal bir statü kazandırarak “ıslah etme” gibi saygın bir kavramı kullanıp toplumsal dejenerasyona sebep olmaktadırlar. Muslih olan kimseler ise bu yanlışlığa müdahale ettiğinde arada bir çatışma çıkmaktadır. Allah Teâlâ muslihlerin bu tutumunun ilahi cezalara karşı topluma güvenlik sağladığını bildirmektedir.¹⁹

İstikamet kavramı da kişinin salih ve muslih oluşunun devamlılığı anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, “Emrolunduğun gibi istikamet üzere ol”²⁰ buyurarak gerek peygamberini ve gerekse de müminleri istikametten ayrılmamalarına salık vermiştir. İbrahim Halil Efendi’nin aşağıdaki beyitlerde bu hususu dile getirdiği kaydedilebilir:

Olursan istikamette bütün halk oldu düşmanın

Ger oldun ise şerri’n-nâs sakın cefâ ümîd etme

Ayetlerde de belirtildiği üzere birtakım kimseler, “ıslah etme” vasfını sadece kendilerinde görecekler, dolayısıyla Allah adına istikamet üzere bulunan ıslah edicilere karşı duracaklardır. Bu durumun, çok geniş tezahürlerinin olduğu kaydedilebilir.

Mustafa Sabri Efendi’nin daha önce zikredilen söylemlerinden hareket edilirse, küresel çapta faaliyet gösteren bazı örgütlerin çeşitli projeleri bu minval üzere değerlendirilebilir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Müslüman aile yapısını bozmaya yönelik faaliyetler ve cinsiyetsizleştirme hareketleri gibi icraatlar, bu duruma örnek olarak sunulabilir.

Bu anlam günümüz için düşünüldüğünde son günlerde Filistin ve Suriyelilerin yaşadığı zulmün durdurulmasına yönelik çabaların nasıl sonuçsuz bırakıldığı herkes tarafından görünür hale gelmiştir. Diğer taraftan egemen güçlerin siyasetlerini uygulamada aparat olarak kullandığı şahsiyetler, İbrahim Halil Efendi’nin deyimiyile “şerrü’n-nâs”, yani insanların en şerli olanları ise bunlar tarafından koruma altına alındıkları, medya ve diğer araç-gereçle lehlerinde bir hava estirildiği söylenebilir. Manzumede bu durum “Ger oldun

¹⁹ “Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir.” Hûd, 11/117.

²⁰ Hud, 11/112.

ise şerri'n-nâs sakın cefâ ümîd etme" sözleriyle ifade edilmektedir. Cefâ ümit etmeyişleri, dünyevî anlamda sıkıntıya düşmeyecekleri anlamına gelmektedir. Nitekim çıkarlarına hizmet ettikleri odaklarca korunacaklardır.

"Şerri'n-nâs" insanların en şerlisi anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın ahsen-i takvîm üzere yaratıldığı, ancak iman etmeyenlerin esfel-i sâfilîne indikleri belirtilmektedir.²¹ Bir başka ayette ise münafıkların ateşin içerisinde derk-i esfelde oldukları anlatılmaktadır.²² Buradan yola çıkarak şerri'n-nâs ifadesinin görünüşte Müslüman, ancak düşünce dünyasının Müslümanların aleyhinde olan kimseleri kapsadığı dile getirilebilir. Tasavvufî açıdan ise nefsi emmare sahipleri şerri'n-nâs olarak tasvir edilmiş olabilir.

İkinci beyit, toplumsal anlamda küresel bazı kuruluşların ahlakî bozucu nitelikleri, bireysel anlamda ise bazı müfsit şahsiyetlerin muslih olan kimselere karşı çıkacakları belirtilmektedir şeklinde özetlenebilir.

Üçüncü Beyit: Dünya Nimetleri ve Safa

Dünya, Müslümanlar açısından "hanginiz daha güzel amel işleyecekler"²³ diye insanların imtihan edilmesi için yaratılmış, geçici bir yaşam yeridir. Dolayısıyla dünya nimetleri insan için bir taraftan nimet, diğer taraftan mihnet vesilesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatı daha çok "geçici meta" olarak vafedilmiş, insanın kalbini dünyaya bağlamaması önemle vurgulanmıştır.²⁴ Diğer taraftan yeryüzünün varislerinin salih kullar olacağı,²⁵ dünya ve içindekilerinin insan için yaratıldığı çeşitli ayetlerde

²¹ et-Tîn, 95/4.

²² en-Nisa 4/145.

²³ el-Mülk, 67/2.

²⁴ Bu konudaki birçok ayetten birisi şu şekildedir: "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir" (el-Hadid, 57/20).

²⁵ "Andolsun zikirten sonra Zebûr'da da "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" diye yazmıştık" (el-Enbiya, 21/105).

zikredilmektedir.²⁶ Bu ayetlerin bütününden; insanın dünyayı imar etmekle görevli olduğu, ancak buranın bir imtihan yurdu olduğu bilinciyle kalbin dünyaya bağlanmaması gerektiği anlaşılmaktadır. İbrahim Halil Efendi bu hususu şu şekilde belirtmektedir:

Senindir mülk ile sahrâ bu dağlar ile bağlar hep
Zerre var ise insâfın sakın safâ ümîd etme

Beyitte ayetlerdeki anlamla bağlantılı olarak dünyevi mülklerin, bağ ve bahçelerin insan için yaratıldığı, ancak bütün bunlara malik dahi olursa dünya hayatının safa sürme yeri olmadığı bilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu söylenen husus bireysel açıdan geçerli olduğu kadar toplumsal bazda da geçerlidir. Nitekim verimli topraklar, yer altı zenginlikleri vb. nimetlerle donatılmış coğrafyalar dünyadaki çeşitli gelişmiş ülkeler tarafından tahakküm altına alınmaya çalışılmaktadır. Söz gelimi hali hazırda Afrika kıtası büyük yer altı zenginliklerine sahip olmasına rağmen, buradaki ülkeler sürekli istikrarsız bir yapıdadır. Benzer bir durumun petrol zengini bazı ülkeler için de geçerli olduğu söylenebilir. İslâmî bir bakış açısıyla bu istikrarsızlığın İslâm medeniyetinin tekrar hâkim olmasına veya ilgili yerlerin batı medeniyetine tamamen entegre olana kadar süreceği kaydedilebilir. Nitekim bir ayette “Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hıristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır.”²⁷ buyrulmaktadır.

Netice olarak manzumenin yorumuna göre dünyevi zenginlikler dolayısıyla safa sürme imkânı fert olarak da toplum olarak pek mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla insaf sahibi fert ve toplumlar zenginlikleri imtihan vesilesi olarak görerek hareket edebilirse, toplumsal açıdan doğru bir siyaset ve bireysel açıdan doğru bir davranış modeli geliştirebilirler.

Dördüncü Beyit: İyi-Kötü Karmaşası ve Şifa

Dünya siyaseti geçtiğimiz yüzyıldan itibaren “özgürlük”, “insan hakları”, “eşitlik”, “adalet” vb. kavramlar üzerinden hareket

²⁶ “Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O’dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir” (el-Bakara, 2/29).

²⁷ el-Bakara, 2/120.

etmektedir. Söz gelimi makalenin başında belirtilen Osmanlı'nın sonunu hazırlayan hadiseler, 'özgürlük' ve 'eşitlik' sloganları eşliğinde gerçekleştirilmiştir. O tarihten günümüze kadar olan süreç incelendiğinde bu kavramların bazı odaklar tarafından siyasi hedefler için de kullanıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Zamanında, zikri geçen kavramlar üzerinden Abdulhamid Hân'ın aleyhine yoğun bir propaganda yürüten Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın onun tahttan indirilişinin akabinde milletin yaşadığı çileleri görüp duyduğu pişmanlık üzerine yazdığı "Sultan Abdülhamid Han'ın Ruhaniyetinden İstimdat" adlı şiiri bu hususu gösteren edebi örneklerdendir.

Yakın döneme bakıldığında Afganistan'ın işgali ve Arap baharı olaylarının "demokrasi", "özgürlük", "terörden arındırma" sloganları arasında gerçekleştirildiği görülmektedir. İbrahim Halil Efendi, düşmanlığı gizleyerek, dostluk perdesi altında mukaddes kavramların kullanılmasını şu şekilde tenkit etmektedir:

Gülerler yüzüne dostum sanırsın benzer anları
Hekim sanırsın emrâzı sakın şifâ ümîd etme

Bazı küresel güçler, özellikle İslâm coğrafyasında kendi çıkarlarını elde etmeye çalışırken, "yardımcı olma" görüntüsü vermektedir. Bu durum, yukarıda ifade edildiği üzere kavramları çıkar amaçlı kullanma şeklinde gerçekleşebildiği gibi, Müslüman toplumların dokusuna uymayan kanun maddelerini ihraç etme şeklinde de tezahür edebilmektedir. Halbuki ihraç edilen maddelerin bir kısmı doğduğu toplumu ahlâkî açıdan hasta duruma düşürmüştür. Bazı Müslümanların şifayı kendisi hasta olan bir medeniyetten ümit etmeleri İbrahim Halil Efendi'nin beytinde "Hekim sanırsın emrâzı sakın şifâ ümîd etme" şekilde dile getirildiği söylenebilir.

Beyit, bireysel olarak yorumlandığında insanlar arasında 'nifak'ın yaygınlaştığının dile getirildiği kaydedilebilir. Bilineceği üzere nifak, kişinin dışarıdan iyi bir kimse olarak gözükmesine rağmen iç dünyasının bunun hilafında oluşudur.²⁸ Beyitlerde kalbi marazla dolu olduğu halde, yüze gülüp, dostluk izhar eden münafık

²⁸ Yunus Ekin, "Nifâkın Mahiyeti ve Tanınmasında Semiyotik Verilerin Önemi", *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 132.

tabiatlı kimselerden kaçınılması gerektiği tavsiye edilmektedir. Fayda geleceği zannedilerek bu tür kimselere yönelmenin menfaat sağlamayacağına altı çizilmektedir.

Beyit, tasavvufî olarak değerlendirilirse; “hekîm” irşad ehli olan müşşid-i kâmil olarak kabul edilebilir. Emraz yani hastalar ise henüz nefisini tezkiye etmemiş kimselerdir. Beyit bu cihetten yorumlanacak olursa şu anlama geldiği söylenebilir. Kendisini irşad ehli, âlim veya salih gösteren ancak henüz kendi nefisini tezkiye edememiş birçok kimse, kılık, kıyafet, güzel söz ve güler yüzle insanları aldatmaya çalışmaktadır. Şifa bulma, yani sevap kazanma, hakikat yolunda olma veya Allah’ın rızasını kazanma ümidiyle onların izinden giden halk, şifa bulmak bir yana onların hastalıklarına yakalanacaklardır.

Beşinci Beyit: Ümeranın Sadakat İmtihanı ve Yönetim

Osmanlı Devleti’nin dağılmasından sonra Müslüman ülkeler birçok küçük parçaya ayrılarak, egemen güçlerin daha kolay yönlendirebileceği yönetim biçimlerine dönüştürülmüştür. Bu bağlamda bazı ülkelerin yöneticileri bizzat hâkim güçler tarafından tayin edilirken, bazıları siyasal baskıyla terbiye edilmeye çalışılmıştır. Oluşan yeni dünya düzeninde İslâm ülkelerinin sosyal açıdan gelişme gösterememesi için çeşitli tedbirlerin alındığı öne sürülebilir. Bu vakıayı benimsemiş birtakım yöneticiler, mevcut yapıyı değiştirme çabasında bulunan muslihlere fırsat tanımamaya gayret etmektedirler. İbrahim Halil Efendi’nin bu durumu şu beyitleriyle dile getirdiği kaydedilebilir:

Umerâlar eğer sende sadâkat kokusun duysa
Koğarlar tezce makâmdan Halîl kadâ ümîd etme

Umerâlar, emîr yani yönetici kelimesinin çoğuludur. Doğruluk anlamına gelen sadâkat ise ‘sıdk’ kelimesinden türemiş olup zıddı ihanet etmektir. İkinci mısradaki ‘kadâ’ ise yönetim, hükmetme manasındadır. Dolayısıyla beyit şu şekilde anlaşılabilir: Yöneticiler, devletine ve milletine sadakatle bağlı olan kimselerle iş yapmaktan, onlara yakın durmaktan kaçınırlar, nitekim sadık olan kimseler milletin aleyhinde olacak kararlara karşı çıkacaklardır. Bu halden rahatsızlık duyan yöneticiler ise onları makamlarından uzaklaştıracaktır.

Beyitlerde, bazı yöneticilerin sadakatten de öte, sadakatin kokusundan dahi rahatsız olacakları belirtilmektedir. Malum olacağı üzere bir maddenin kokusunu algılamak için genellikle hacmin milyonda biri (ppm) veya daha düşük bir miktarı yeterlidir. Bu durumda, fesadın yaygınlaştığı toplumlarda sadakatin kendisi şöyle dursun, kokusunun dahi alınması durumunda o kişinin yönetime yaklaştırılmayacağı dile getirilmektedir.

Bu son beytin, Ziya Paşa'nın "Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete"²⁹ söylemine paralel olduğu söylenebilir. Nitekim devlet yönetiminde olup, bir takım egemen güçlerin menfaati doğrultusunda çalışan veya şahsî çıkarlarını milletin menfaatlerinin önünde tutan görevliler, sadakat ile çalışanlara husumet besleyecekler, onların aleyhinde bulunacaklar ve nihayetinde sadakat ehli derde ve sıkıntıya uğrayacaktır.

Umerâların sadâkat ehline karşı olumsuz tutumları, toplumun yozlaşmasının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. "Nasıl olursanız, başınızda öyle yöneticiler olur"³⁰ rivayeti tam olarak bu anlamı doğrulamaktadır.

Gerek İbrahim Halil Efendi'nin gerekse Ziya Paşa'nın beyitlerinin ehil olmayan insanların, iş başına geçmeleriyle alakalı olduğu söylenebilir. Bu husus şu hadis rivayetiyle de ilişkilendirilebilir: "Emanet zayi olduğu zaman kıyameti bekleyiniz." Hz. Peygamber'e emanetin zayi oluşu nasıldır ey Allah'ın resulü diye sorulunca şöyle buyurdu: "Bir iş ehli olamayana tevdi edilince kıyameti bekleyiniz."³¹

Sonuç

Edebî açıdan aruz vezniyle yazılmış olan beyitlerde, müellifin yaşadığı dönemdeki olumsuz tablo dini bazı kavramlarla resmedilmeye çalışılmıştır. Beş beyitten oluşan manzumede birinci beyitte vefa duygusunun insanlardan kaldırıldığı ve bunun da çeşitli toplumsal problemleri beraberinde getirdiğine dikkat çekilmiştir. Manzumede belirtilen değişim, makro planda Abdulhamid Hân'ın tahttan indirilişiyle başlayan sürece işaret

²⁹ Ziya Paşa, *Külliyât-ı Ziyâ Paşa* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1924), 149.

³⁰ Celâleddin Suyûtî, *el-Câmiu'l-kebîr* (Mısır: el-Ezherü's-şerîf, 2005), 6/466.

³¹ Buhârî, "Kitabü'r-rikâk", 35.

ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bireysel açıdan ise insanlar arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasıyla açıklanmıştır. Beyitlere göre bu ahlâkî yozlaşmanın göstergesi birçok insanda vefa duygusunun kalmamasıdır.

İkinci beyitteki “olursan istikamette bütün halk oldu düşmanın” ifadesi dünyayı ifsad eden kişi ve yapıların, ıslah edici insanlara karşı tutumu olarak yorumlanmıştır. Nitekim istikamet in ıslah edici olmakla yakın alakası bulunmaktadır.

nc beyit, toplumsal ve bireysel anlamdaki dünya nimetlerinin birer imtihan vesilesi olarak görülmesi gerektiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Dördüncü beyit, toplumsal açıdan kutsal olan değer ve kavramların iinin boşaltılması şeklinde açıklanırken, bireysel anlamda nifak ehlinden kaçınılmasının tavsiye edildiği kaydedilmiştir.

Beşinci beyitte ise bazı yöneticilerin haksız tutum ve yanlış tasarruflar içerisinde olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bunların devletine ve milletine sadık olan insanları çevresinden uzaklaştıracağı belirtilmektedir.

Sonuç olarak İbrahim Halil Efendi'nin yaklaşık yüz yıl önce kaleme aldığı “Cihan bir halete döndü” ifadeleriyle başlayan manzumesinde yer alan dönemdeki bazı problemlere yönelik tenkitlerinin bugün de birçok insan tarafından dile getirildiği söylenebilir. Bu durum, günümüzdeki problemlerin nüvelerinin geçtiğimiz yüzyılda da bulunmasıyla veya insanın olduğu her yerde benzer problemlerin olabileceğiyle açıklanabilir. Dolayısıyla beyitlerde zikredilen hicivlerin, o dönemde muhataplarının olduğu gibi günümüzde de karşılık bulabileceği belirtilebilir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Beydilli, Kemal. "Dış Politika ve Siyasi Ahlak". *İlmî Araştırmalar* 7 (1999), 47-56.
- Ekin, Yunus. "Nifâkın Mahiyeti ve Tanınmasında Semiyotik Verilerin Önemi". *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 131-150.
- Erdoğan, Kenan-Aydoğan, Tuğba. "Manisa'da Medfun Mutasavvıf Bir Şair: Seyyid İbrahim Halil Efendi ve Divanı Kenz-i Şümûs". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2013), 273-293.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dârü'l-maârif, 1981.
- İbrahim Halil Efendi. *Kenz-i Şümûs*. ed. Fakûru'l-Hak Efendi, İstanbul: Başer Matbaacılık, 2001.
- Küçük, Cevdet. "Sykes-Picot Antlaşması". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 204-206. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Mustafa Sabri. *Mevkifü'l-akli ve'l-ilm*. Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1981.
- Özcan, Azmi. "Otuzbir Mart Vak'ası". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9-11. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Soğukoğlu, Fehmi. "İbrahim Halil Efendi'nin Gaziantep/İslahiye'deki Dinî Hayata Katkısı". *Gaziantep'te Dini Hayat*. ed. Erol Erkan vd. 893-906. Gaziantep: Gazi Kültür A.Ş., 2017.
- Soğukoğlu, Fehmi. "Soğukoğlu, İbrahim Halil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 518-519. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Câmiu'l-kebîr*. 25. Mısır: el-Ezherü'ş-şerîf, 2005.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*. Lübnan: Mektebetü Lübnân en-nâşirûn, 1996.
- Ziya Paşa. *Külliyât-ı Ziyâ Paşa*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1924.

